

Dr. Ivan Slokar

Ljubljanska suknarna

PRVO RAZDOBJE OD LETA 1724 DO LETA 1747

(Stanovska suknarna v krempljih finančni mogotcev in špekulantov)

Naš znani gospodarski zgodovinar Jože Šorn, ki je obogatil s številnimi publikacijami razne panoge našega gospodarskega udejstvovanja v preteklosti, je objavil tudi dve obširni razpravi o ljubljanski suknarni.¹ Šorn se pri tem omejuje na tehniško plat proizvodnje, na finančne uspehe oziroma neuspehe in na delavske probleme. Zategadelj smatram za potrebno in koristno, da osvetlim s temi svojimi dodatki zgodovino ljubljanske suknarne z vidika uveljavljanja zasebnih finančnih mogotcev in špekulantov pri njeni ustanovitvi, njenem izkoriščanju med obratovanjem in njenem propadu.

Deželni stanovi Kranjske in Koroškega so morali oskrbovati s suknom graničarje v Karlovcu. V ta namen so jim dobavljali razni veletrgovci-špekulanti sukno iz mesta Ceneda (današnji Vittorio Veneto severno od Trevisa na Benečanskem). Ljubljanski veletrgovec in finančnik Jakob Schell pl. Schellenburg je sklenil 23. aprila 1691 s koroškimi deželnimi stanovi pogodbo, s katero se je obvezal, da bo za vse karlovške graničarje, ki jih morajo oskrbovati, dobavljal vse potrebne vrste sukna za določeno ceno v množini, ki se mu jo mora sporočiti v mesecu marcu za naslednje leto. Kmalu nato je vložil Schell prošnjo, da se mu podeli tovarniški privilegij za postavitev suknarne v Ljubljani. Tega privilegija pa ni dobil. Schell je umrl leta 1715.

Leta 1718 je prišel Dominik Hingerle, ki je dobavljal sukno iz Cenede štajerskim, kranjskim in koroškim deželnim stanovom, na misel, da bi se ustanovila suknarna pri Ljubljani. Za ta projekt je pridobil svojega zeta Antona Milpacherja in Franca Henrika pl. Raigersfeld. Ta dva sta zaprosila leta 1719 za zadevni privilegij. Bila sta tako prepričana, da bo njuna prošnja ugodno rešena, da je Raigersfeld takoj odpotoval v Foggio (središče ovčjereje v Apuliji) ter tam nakupil volno. Ko se je vrnil, je pa izvedel, da je bila prošnja za tovarniški privilegij »pod praznimi pretvezami«¹ odbita. Utemeljitev negativne rešitve te prošnje ni ohranje-

¹ Šorn, Začetki suknarne kranjskih deželnih stanov (Zgodovinski časopis letnik VI-VII 1952-1953 str. 663-685) in Ljubljanska suknarna (Zgodovinski časopis letnik IX 1955 str. 62-87).

na. Vendar niso bile odločilne prazne pretveze, ampak tehtni razlogi. Merkantilistična usmerjenost avstrijske gospodarske politike je bila takrat v polnem razmahu. Po vzorcu leta 1719 ustanovljene velekapitalistične privilegirane Orientalne kompanije je država favorizirala velika podjetja v rokah kapitalno močnih korporacij, da bi se dvignil »notranji komercij« in omejil odtok denarja v inozemstvo.

Prvi so bili koroški deželni stanovi, ki so osnovali v začetku XVIII. stoletja v ta namen svojo suknarno. Ta poizkus se je pa popolnoma ponesrečil. Leta 1719 je bilo to podjetje v tako derutnem stanju, da ni bilo nobenega upanja, da bi se ohranilo, nakar je bilo opuščeno.

Več sreče so imeli kranjski deželni stanovi, ki so 29. aprila 1724 sklenili osnovati svojo suknarno. Dne 27. septembra istega leta so dobili izključni privilegij (*privilegium privativum*) za postavitev tovarne. Podelitev privilegija se je utemeljevala s tem, da je Ljubljana bližja morskim lukam in da bo zaradi tega lažje nabavljala surovine in barve, kot je to mogla Koroška, kjer je stanovska suknarna propadla. Če se taka tovarna dobro vodi in spravi do profita, pridejo mnogi prebivalci do zaslужka. Tudi stanovom bo koristna, ker bodo mogli oskrbovati graničarje s suknom lastne izdelave. Denar, ki je šel v ta namen vsako leto v inozemstvo, bo ostal v deželi.

Kranjski deželni stanovi so izjavili, da so pripravljeni dobavljati sukno tudi koroškimi stanovom za graničarje, ki so jih ti oskrbovali in sicer po isti ceni, kot so ga nabavljali iz Cenede.

Iz vseh teh razlogov je dobila suknarna kranjskih deželnih stanov *privilegium privativum* t. j. izključno pravico za izdelavo in dobavo sukna za graničarje, glede sukna za civilne odjemalce pa pravico, da ga prodaja v lastnih skladiščih v Ljubljani ali v deželi v kosih ali balah in da ga po korespondenci prodaja tudi v druge avstrijske dežele in ga tja razpošilja. Privilegij je vseboval tudi določbo, da bo tovarna dobivala dovoljenje za prost uvoz volne, barv, mila in olja v množinah, ki jih bo potrebovala.²

Ko so dobili kranjski deželni stanovi privilegij za suknarno, se je na Kranjskem izpolnila od državne uprave že davno izražena želja, da bi se sukno izdelovalo doma. Tako odredbo čitamo že v Maksimilijanovem deželnem redu iz leta 1519.³

Že leta 1720 so izjavili kranjski deželni stanovi, da bi bila zaželeno ustanovitev manufakture za izdelovanje sukna, toda da bi se morali predhodno odpraviti cehi.⁴ Kljub temu, da se ta pogoj ni izpolnil, so se stanovi 4 leta pozneje odločili za ustanovitev te suknarne.

Ljubljanska suknarna je bila eno najstarejših podjetij industrije volne v celi Avstriji. Starejše so bile manufaktura volnenega blaga v Linzu (ustanovljena leta 1672 je postala leta 1722 last Orientalne kompanije), že

² Drž. a. LRS, Stanovski a. fasc 537 in 537a, Reigersfeldov a. fasc XIX, Landtagsprotokolle, Šorn Merkantilist Franc Rakovec-Reigersfeld v Kroniki III (1955), Luschin-Ebengreut Die Freiherrn von Reigersfeld v G. M. D. S. XI. in XII., Slovenski biografski leksikon gesla Schell in Franc Henrik Reigersfeld.

³ Sergej Vilfan, Predpisi o obleki in blagu. (Slovenski etnograf 1949).

⁴ Illyrisches Blatt 1840 str. 86.

omenjena suknarna koroških deželnih stanov, ki je kmalu propadla in 4 tovarne na Češkem, ustanovljene v letu 1707 in 1717.⁵

Še preden so dobili 27. septembra 1724 tovarniški privilegij, so sklenili stanovi 27. avgusta istega leta s Francem Kapusom pl. Pichelstei-nom pogodbo, s katero jim je ta dal za dobo 3 let (1725 do 1728) v najem svojo hišo pri bosonožcih (danes Dalmatinova ulica št. 2) za letnih 100 goldinarjev proti polletni odpovedi.⁶ Ker pri tej hiši ni bilo vode za pranje volne in za barvanje, so vzeli stanovi za suknarno od 29. septembra 1724 dalje, torej 2 dni po privilegiju, v najem hišo pred nemškimi vrati, ki je bila last Ane Marije pl. Janežič. Hiša je stala bržkone ob Gradaščici. Najemnina je znašala za dobo do 24. aprila 1726, torej za eno leto in 7 mesecev 60 goldinarjev.⁷

Sele od leta 1726 naprej so postavili stanovi suknarno na Selu ob Ljubljani; v ta namen so tudi kupili ondi se nahajajoči mlin ljubljanskega pekovskega ceha. Tukaj je suknarna začela obratovati leta 1727.

Stanovska suknarna je bila zelo privlačna za kapitalistične špekulante, ki so vedeli, da deželni stanovi ne razpolagajo z močmi, ki bi bile za vodstvo in upravljanje takega podjetja komercialno dovolj izurjene. Saj ni bilo takrat ne obrtnih, ne komercialnih šol. Za tehnično plat so bili stanovi navezani na tujerodne iz inozemstva pritegnjene strokovnjake, za komercialne transakcije pa so postali odvisni od domačih veletrgovcev, ki so bili tudi skoraj izključno tujega porekla. Od deželne suknarne so si veletrgovci obetali zelo donosne posle pri dobavi surovin in tehniškega materiala. Zelo verjetno je, da je ljubljanski veletrgovec Codelli sugeriral ustanovitev deželne suknarne ali pa je celo fungiral kot strokovni svetovalec, ker so mu stanovi izplačali »za njegov trud« v breme bodoče tovarne nagrado v znesku 600 goldinarjev. To se je izvršilo 14. aprila 1724, torej še preden so deželni stanovi 29. aprila 1724 sklenili ustanovitev tovarne. Codelli je bil zadevno strokovni svetovalec takratnega deželnega poglavarja Volka Vajkarda grofa Gallenberga, o katerim je v sejnem zapisniku deželnega zbora z dne 24. novembra 1738 omenjeno, da je bil »projektant«, torej, da je predlagal ustanovitev suknarne.⁸

Da se je Codelli toliko zavzemal za osnovanje te suknarne, postane razumljivo iz njegovega prejšnjega sodelovanja s Schellom pri preskrbi koroških deželnih stanov s cened. suknom. Da bi se izognil konkurenci, ki je ogrožala njegov zadevni monopol, ki je slonel na pogodbi s koroškimi stanovi z dne 23. aprila 1691, je Schell sklenil 5. junija 1696 družbeno pogodbo s Codellijem in Francem Dom. pl. Geilbergom za dobo 3 let in 3 mesecev, s katero so se družbeniki obvezali, da bodo trgovske posle opravljali skupno.⁹ Nato so koroški stanovi, da bi se osvobodili izkori-

⁵ Ivan Slokar, *Geschichte der österr. Industrie* stran 324 do 354.

⁶ Drž. a. LRS Stanovski a. fasc 537, Šorn, Začetki suknarne deželnih stanov (Zgodovinski časopis VI-VII 1952-1953 str. 666).

⁷ Drž. a. LRS Reigersfeld XIX. Te podatke je Šorn prezrl. Bržkone se nanaša najemnina nekega mlina, ki jo Šorn omenja na str. 667, na najemnino za to hišo ob vodi.

⁸ Drž. a. LRS, Reigersfeld XIX, Kranjske stanovske zadeve; Landtagsprotokoll od 24. XI. 1738 in Carniolae pragmatica.

ščanja po tem kartelu, postavili v začetku XVIII. stoletja svojo suknarno, ki je pa zaradi slabega vodstva kmalu propadla.

S svojim vnetim sodelovanjem v pogledu osnovanja kranjske deželne suknarne se je Codelli vsidral kot posredovalec pri nakupu surovin in materiala in je imel ogromne dobičke v škodo podjetja in deželnih financ. Od leta 1725 do konca avgusta 1734 je imel Codelli kot liferant skoro monopolni položaj. V tem razdobju je izdala suknarna za nakup volne skupno 131.577 goldinarjev. Od tega zneska je odpadlo na volno, ki jo je dobavil Codelli, nič manj kot 110.000 goldinarjev ali 84% vseh nakupov. Dobavljal je volno iz Puglie in Romagne v Italiji, iz Drača in tudi levantinsko volno. Poleg tega je dobavljal še benečansko milo.

V tej dobi zgodnjega kapitalizma in potenciranega merkantilizma so si špekulantski podjetniki na vse mogoče načine prizadevali, da bi prišli v monopolističen položaj, ki bi izključeval konkurenco. Najpopolnejši je bil monopol, če je slonel na tovarniški koncesiji z izključnim privilegijem za izdelovanje in razpečevanje neke vrste blaga. Ko so se na Kranjskem oziroma v Ljubljani taki poskusi Schellu in drugim izjalovili in so ta privilegij dobili deželni stanovi, je bilo potrebno prilagoditi se novemu položaju in izkoristiti privilegij v svoje namene. To je dosegel Codelli s tem, da se je kot pobudnik in svetovalec zavzemal za ustanovitev deželne suknarne. Poleg omenjene posebne nagrade, ki jo je za to dobil, si je ustvaril tudi privilegirani položaj kot dobavitelj surovin in materiala. Pri takratnem derutnem stanju deželnih financ je dobavljal tudi na kredit, kar mu je omogočalo še večje profite. Ko je bil barvar suknarne Serbensky zaradi nekih prestopkov v zaporih na ljubljanskem gradu, je pri zaslišanju 5. maja 1730 izpovedal, da nimajo stanovi denarja ne za volno ne za barve. Barve da kupujejo sproti na drobno v drogeriji, za volno, kupljeno na kredit, pa morajo plačati Codelliju »dvojno ceno«.⁹ Čeprav je bila ta trditev morda pretirana, je pa vendar karakteristična, ker je bil Serbensky precej razgledan (rojen v Amsterdamu je delal, preden je prišel v Ljubljano, še v Vicenti in Benetkah) in je prav dobro poznal razmere v inozemskih industrijskih središčih.¹⁰

Codellijeva veletrgovina je prešla leta 1735 v last Michelangela Zoisa, ki je bil že dotlej pri njej udeležen.¹¹

Kako okorno je bilo komercialno vodstvo stanovske suknarne ilustrira dejstvo, da so se stanovi leta 1736 pogajali z Antonom Bastanzijem, suknarskim mojstrom v tej tovarni, ki se je ponudil, da bi sam dobavljal volno iz Drača in prevzel tudi prodajo sukna, ki bi ga sam kupoval ali pa prevzemal v komisijsko prodajo. Kot poroka je nudil velikega špe-

⁹ Jakob Schell von und zu Schellenburg und seine Stiftungen, Laibach, 1843 str. 4-5.

¹⁰ Drž. a. LRS stanovski a. fasc 537a. Leta 1730 so znižali stanovi plače deželnim uradnikom (Drž. a. LRS. Dolski arhiv manuskript 1 str. 217-261).

¹¹ Šorn, Začetki suknarne str. 675 in 679. Glede financ kranjskih deželnih stanov prim. Šorn, Trst in njegovo neposredno zaledje v prvih treh desetletjih XVIII stoletja (Kronika VII 1859 str. 130).

¹² Wurzbach, biographisches Lexikon geslo Zois.

kulanta, ljubljanskega trgovca Franca Mateja Perra, ki se je na raznih gospodarskih področjih udeleževal pod zaščito izključnih privilegijev.

Medtem je pošla volna iz Drača in suknarna ni mogla obratovati od 7. septembra 1736 do 24. febr. 1737 in od 13. aprila do 13. avgusta 1737. Stanovi so uvideli, da so navezani na veletrgovce in so sklenili z Michel-angelom Zoisom pogodbo, s katero mu je bila zagotovljena za dobo petih let (1737 do 1741) izključna pravica dobave volne za suknarno. Zois se je obvezal, da bo dobavljal volno iz Puglie, Romagne in iz Drača in tudi potrebno olje. Poleg tega se je vrnil tudi v posle prodaje sukna.¹³

Zoisu ta posel spričo njegovega udejstvovanja v železarstvu na Kranjskem in na Koroškem ni bil dovolj privlačen in ga je končno zane-marjal. Dne 4 februarja 1741 je poročal ravnatelj suknarne pl. Webern (ne Weber, kot ga Šorn dosledno pomotoma imenuje), da je Zois dobavil namesto 28.159 funtov le 2472 funtov oprane bele draške volne. Septem-bra istega leta je pozvala tovarna Zois, naj izpolni pogodbo, ker si sicer pridržuje pravico regresa za vso nastalo škodo. Dne 5. januarja 1742 je bil Zois pozvan, naj dobavi zaostala 2 soda olja in 36 centov draške volne pođ pretnjo regresa za razliko na ceni. Ker Zois kljub temu pozivu olja ni dobavil, je kupila suknarna olje pri Perru in pozvala 10. junija Zois, naj to olje plača dobavitelju. Decembra 1744 je dobavil Perr tovarni vol-no za znesek 2838 goldinarjev in 35 kron ter galun in vinski kamen za 84 goldinarjev in 7 kr. Zois je dobavil zadnjič julija 1745 volno za 5977 goldinarjev in 39 kr. Kmalu nato je nastopil kot dobavitelj volne ljub-ljanski trgovec Friderik Weitenhiller, s katerim so sklenili stanovi 20. avgusta 1745 za dobo 4 let tudi pogodbo za prodajo sukna, tako da se je od tega časa naprej nazival »vnovčevalec sukna deželnih stanov.«¹⁴ Pri tem je delal s tako velikim uspehom za sebe, da je leta 1747, ko so se sta-novi morali odločiti za prodajo suknarne, nastopil kot edini interesent in tovarno kupil.

Ko je stanovska suknarna na Selu začela obratovati v polnem obsegu, so stanovi dosegli prepoved uvoza cenedskega sukna, kar se je zgodilo 15. maja 1727. Ta ukrep je bil v skladu z izključnim privilegijem, ki sicer ne bi imel pravega učinka. S prepovedjo uvoza cenedskega sukna so bili prizadeti koroški stanovi, ki so bili sklenili s trgovci dobavne pogodbe za cenedsko sukno. Sledilo je oporekanje z očitki, da je sukno kranjske suk-narne slabe kakovosti in predrago. Vendar sta se stranki končno pobotali. Koroški stanovi so stornirali pogodbe s trgovci in so sklenili s kranjskimi stanovi 8. aprila 1728 pogodbo, s katero so se kranjski stanovi obvezali, da bodo dobavljali koroškim vsako leto sukno, ki ga morajo ti dobavljati graničarjem v kakovosti dostavljenih jim in od dvora odobrenih vzorcev. Množino in barvo bodo Korošci sporočali vsako leto. Kot prevzemno me-

¹³ Drž. a. LRS stan. a. fasc 537a in Landtagsprotokoll od 13. VIII. 1737. Glede špekulacijske žile Perra prim. Ivan Slokar, Začetki tobačne industrije v Ljubljani (Kronika IX str. 16 sl. in Josip Žontar, svilogojstvo in svilarstvo str. 36 sl.).

¹⁴ Drž. a. LRS, Stan. a. fasc 537a in Reigersfeld, Kranjske stanovske za-deve XIX.

sto je bila določena Ljubljana, od koder bodo Korošci odpravljali blago v Karlovac.¹⁵

Kmalu nato in sicer 20. aprila so sporočili tudi štajerski stanovi, da ne bodo sukna, ki ga morajo dobavljati graničarjem v Varaždin, kupovali na Moravskem, ampak le od ljubljanske deželne suknarne. To je sledilo, ker je sam cesar »iz posebne naklonjenosti do kranjskih deželnih stanov« odredil, naj kupujejo štajerski stanovi svojo potrebo po graničarskem suknu od ljubljanske suknarne, dokler ne bo na razpolago suknarna na Štajerskem.¹⁶

Medtem so se širile pritožbe, da je ljubljansko sukno slabše kakovosti kot uvoženo. Te vesti so izhajale iz vrst trgovcev, ki so dotlej uvažali sukno. Komisijska preiskava je pa leta 1728 ugotovila, da je bilo ljubljansko sukno celo boljše od cenedskega.¹⁷ Ta ugotovitev je deželne stanove tako opogumila, da so 28. maja 1728 sklenili poiskati suknarja iz Benetk, ki bo znal izdelovati fino sukno. Izdelal naj bi za poskušnjo nekaj kosov, na kar bi se ž njim dalje razpravljalo. Do tega pa ni prišlo bržkone zaradi ugovora manufakture volnenega blaga v Linzu. To podjetje je kupila leta 1722 Orientalška kompanija in ga zelo razširila.¹⁸ S patentom z dne 6. novembra 1724 je dobila tudi za notranjeavstrijske dežele (Štajersko, Koroško in Kranjsko) za dobo 50 let izključni privilegij za izdelavo finega sukna in ostalega blaga iz čiste volne.¹⁹ S tem je bila deželni suknarni na Selu onemogočena proizvodnja finega sukna. Zaradi tega so sklenili deželni stanovi 13. decembra 1728, da bo njihova suknarna izdelovala le cenedsko sukno.²⁰ Za to vrsto sukna so bili izgledi povsem dobri, če upoštevamo zajamčeno dobavljanje graničarskega sukna za kranjske, koroške in štajerske stanove, izključno pravico za izdelovanje tega blaga in uvozno prepeved za cenedsko sukno.

Navzlic temu so doživeli stanovi s svojo suknarno marsikatero razočaranje. To postane razumljivo, če pomislimo, da suknarna ni imela pravega vodstva. Neposredno je suknarni načeloval obratovodja Kunčnik, uradnik pri deželni davčni upravi, ki so ga imenovali inšpektor, ki pa ni imel ne tehniške ne komercialne kvalifikacije, niti vpogleda v finančno stanje podjetja. Slednje je bilo celo nemogoče, ker ni imelo podjetje svojega lastnega knjigovodstva, niti lastne blagajne. Izdatke je izplačevala in vplačila sprejemala stanovska blagajna vmes med ostalimi stanovskimi izdatki in prejemki. Predstojniki tovarne so bili stanovski odborniki in njihov predsednik, deželni glavar. Nihče od teh ni bil strokovno usposobljen za vodstvo takega obrata.

Zaradi pomanjkanja samostojnega knjigovodstva je bila vsaka kalkulacija nemogoča. Več kot 10 let so tavalili v temi in so kar na slepo kalku-

¹⁵ Drž. a. LRS, Stan. a. fasc 537, Šorn, Zgodovinski časopis VI-VII str. 667-669.

¹⁶ Drž. a. LRS, Stan. a. fasc 537 in 537a. Cesarjeva odredba je navedena v sporočilu dvora kranjskim deželnim stanovom z dne 20. oktobra 1733 (fasc 537a).

¹⁷ Drž. a. LRS, Stan. a. fasc 537.

¹⁸ Ivan Slokar, Geschichte der österr. Industrie str. 353.

¹⁹ Drž. a. LRS, Stan. a. fasc 29, Příbram, Geschichte der österreichischen Gewerbepolitik str. 12 sl.

²⁰ Drž. a. LRS, Landtagsprotokoll od 28. V. in 13. XII. 1728.

lirali proizvodne stroške in pribijali na te dozdevne lastne cene za graničarsko sukno 90 do 120%, ker jih je ščitil monopol za te dobave.²¹

Z ozirom na domnevno previsoke cene za graničarske dobave je bila sklicana po ukazu z Dunaja septembra 1729 posebna konferenca v Gradec, ki naj bi se pečala z vprašanjem cen, ki naj jih suknarna določi za graničarsko sukno.²²

Vse te okolnosti so dale deželnemu glavarju pobudo, da se je obrnil 23. avgusto 1729 na deželne stanovce z vprašanjem, če ne bi kazalo imenovati poseben odbor, ki naj bi podjetje natančno pregledal in na naslednjem zasedanju deželnega zbora podal svoje mnenje ali naj se nadaljuje z obratovanjem ali če ne bi bilo za deželne stanovce koristnejše, da suknarna preneha z delom. V smislu tega predloga je sklenil deželni odbor septembra 1729, naj posebni odbor preišče stanje suknarne. Navzlic stalno se ponavljajočim pritožbam, da je blago slabe kakovosti in predrago, je ta od deželnega zbora imenovani posebni odbor v svojem zadevnem poročilu z dne 7. junija 1730 priporočal nadaljevanje obratovanja.²³ Pri tem temu odboru ni prišlo na misel, da je bilo sukno predrago morda tudi zaradi oderuških cen, ki jih je zaračunaval Codelli za dobavljeno volno, pri čemer je izkoriščal svoj monopolni položaj.

V Trstu se je leta 1730 uprizoril velesejem, ki naj bi bil protiutež velesejmu v Sinigagliji. Kranjski deželni zbor je sklenil, naj pošlje stanovska tovarna nekaj kosov sukna na ta velesejem. Isto se je ponovilo leta 1731. V Trstu so zamenjavali sukno za volno iz Drača, olje in barve.²⁴ Tržaški velesejem je pa zaradi neuspeha prenehal že leta 1732.²⁵

Očitno je bilo, da suknarna ni uspevala. Tudi deželnemu odboru je bilo to znano, vendar ni vedel, kaj naj bi ukrenil. Na seji z dne 29. marca 1732 so o tem razpravljali in prišli do zaključka, da se mora vodstvo tovarne poveriti človeku, ki popolnoma obvlada proces proizvodnje in ki to panogo dobro razume, češ da inšpektor Kučnik ni za nobeno rabo. Toda sklep je ostal na papirju.²⁶

Končno je izvedel tudi dvor, da v stanovski suknarni marsikaj ni bilo v redu. Deželnim stanovom je bilo sporočeno 20. oktobra 1733, da je cesar svojčas odredil, naj kupujejo štajerski stanovi svojo potrebo po graničarskem suknu pri ljubljanski suknarni. Toda zelo začuden je bil, ko je izvedel, da ni imelo to podjetje nobene zaloge sukna in da se ni moglo v Ljubljani izslediti nikogar, s katerim naj bi se sklenila pogodba o dobavi. Iz tega razloga se mora uvažati tuje sukno in denar gre iz dežele. Cesar ne bo ravnodušno gledal, kako se ljubljanska suknarna, ki je bila pred nekoliko leti z veliko domoljubno vnemo postavljena in opremljena, sedaj tako slabo vodi, da bo polagoma propadla. Obenem je cesar ukazal,

²¹ Šorn, Začetki suknarne str. 670.

²² Drž. a. LRS, Stan. a. fasc 537.

²³ Drž. a. LRS, Stan. a. fasc 537 in Carniolae pragmatica od 10. IX. 1729, 11. II. in 9. VI. 1730.

²⁴ Drž. a. LRS, Landtagsprotokolle od 26. VI. 1730 in od 29. VI. 1731.

²⁵ Tamaro, Storia di Trieste str. 170-178.

²⁶ Drž. a. LRS, Landtagsprotokoll od 29. III. 1732.

naj se kranjskim deželnim stanovom izrazi njegovo nezadovoljstvo ter naj se jim zapove, naj napravijo red.²⁷

Končno so se deželni stanovi zdramili. Po njihovem naročilu je sestavil deželni knjigovodja Leopold Rasterer pregled vseh izdatkov in dohodkov tovarne od 1. septembra 1725 do 1. novembra 1734. Celokupni izdatki so znašali 262.094, prejemki pa 257.805 goldinarjev. Med prejemki je bila upoštevana tudi vrednost zaloge sukna, volne in barv. Primerjava je izkazovala za omenjeno obdobje primanjkljaj v znesku 4289 goldinarjev. Preglednik je obenem ugotovil, da v suknarni niso nikoli prali volne in da so jo predebelo predli. Tej okolnosti so se morale pripisati vedno ponavljajoče se pritožbe v pogledu izdelkov. Obenem je Rasterer poudaril, da se mora nastaviti mojster, ki zna izdelovati dobro blago. Nastavi naj se tudi ravnatelj, ki naj vodi celo podjetje. Prepis svojega poročila z dne 14. februarja 1735 je Rasterer izročil deželnemu glavarju.²⁸

V smislu tega predloga je bil nastavljen za ravnatelja suknarne Josip Anton pl. Webern, trgovec tirolskega porekla, ki je postal 19. februarja 1725 ljubljanski meščan. Svoje mesto kot ravnatelj je nastopil 13. maja 1735.²⁹ Novemu ravnatelju je bila določena letna plača 800 goldinarjev. Kunčniku je bila z ozirom na njegovo prejšnjo službo pri deželni davčni upravi priznana dosmrtna pokojnina v znesku letnih 300 goldinarjev. Obenem je bilo sklenjeno, da se mora napraviti vsako leto ob koncu aprila natančna inventura.

Leta 1736 je deželni glavar zaprosil oblasti v Gorici, Gradiški, Trstu, Reki, Bakru, Senju, Karlovcu in bana na Hrvatskem za objavo, da je prepovedan uvoz cenedskega sukna. Interesenti naj se obrnejo na ljubljansko suknarno, ki ima nekaj sto kosov takega blaga v zalogi.³⁰ Suknarna je gledala slejkoprej na to, da bi čimveč zaslužila pri graničarskem suknu, pri katerem ni imela konkurence. Kljub ponovljenim pritožbam, da je cena pretirana, je tudi leta 1735 določila ceno za graničarsko sukno na 3 goldinarje za vatel, dočim ga je prodajala civilnim odjemalcem za 1 goldinar in 38 krajcarjev, torej skoraj 50% ceneje. V času od 1. maja 1735 do 30. aprila 1736 je zaslužila pri graničarskem suknu 5345 goldinarjev. Pri prodaji sukna drugim odjemalcem je pa naletela na težave, ker so bili trgovci bolj kritični glede kakovosti blaga. Nič niso zalegle intervencije stanov proti tihotapstvu cenedskega sukna po morju preko Senja in Karlobaga.³¹

Suknarna je izdelovala poleg cenedskega sukna tudi sukno za livreje, sukno za kute kapucinov in frančiškanov in tudi koce (gunje), slednje z namenom, da bi porabila slabo volno.

Težave pri razpečavanju blaga, ki ni bilo namenjeno graničarjem, je izkoristil Michelangelo Zois, ki je imel, kot že omenjeno, v letih 1737 do

²⁷ Drž. a. LRS, Stan. a. fasc 537a.

²⁸ Drž. a. LRS, Reigersfeld XIX, Kranjske stanovske zadeve.

²⁹ Šorn, Ljubljanska suknarna str. 64 navaja pomotoma, da je Webern nastopil službo leta 1733.

³⁰ Drž. a. LRS, Starejši stan. a. fasc 8b, Landtagsprotokoll od 15. V. 1735.

³¹ Drž. a. LRS, Vicedomski a. I 93, Reigersfeld XVIII, Landtagsprotokoll od 31. X. 1735.

1741 izključno pravico za dobavo volne. Ob priliki sklenitve te dobavne pogodbe je ponudil svojo pomoč tudi pri prodaji zaloge in sicer na ta način, da bi takoj leta 1737 prevzel 80 kosov³² sukna za livreje po 48 krajcarjev za vatel in 200 kosov cenedskega sukna po 1 goldinar in 38 krajcarjev za vatel. Plačal bi polovico livrejskega sukna ob koncu leta 1738, drugo polovico pa ob koncu leta 1739. Cenedsko sukno bi pa plačal na ta način, da bi suknarna ceno za 50 kosov odtegnila od njegovih terjatev za dobavljeno volno ob koncu leta 1740 in za ostalih 150 kosov ob koncu leta 1741, torej po več kot treh letih.³³

Zaradi zastoja pri razpečavanju blaga, v kolikor ni bilo namenjeno graničarjem, so se kopičile zaloge. Po inventuri z dne 30. julija 1740, podpisani od ravnatelja Weberna, je imela tovarna v zalogi 1166 kosov (36146 vatlov) deloma izgotovljenega, deloma še ne popolnoma izdelanega sukna. Razen tega je imela vskladiščenih 3572 funtov preje, 27467 funtov oprane in 12188 funtov neoprane volne, 493 funtov barv in 214 funtov galuna. V skladišču v deželnem dvorcu je imela shranjenih 2385 funtov barvnega lesa, vitriola in vinskega kamna ter 308 funtov neuporabne pepelike.³⁴

Zaman so se stanovi leta 1740 pritožili, da prodajajo dunajski trgovci v škodo privilegija ljubljanske suknarne na cenedski način izdelano sukno v Notranjo Avstrijo, na Hrvaško, v Gorico, Gradiško in v avstrijske primorske dežele. Notranjeavstrijski dvorni svet v Gradcu jim je nato naročil, naj mu pošljejo vzorce sukna z navedbo cen, nakar da bode sklepal, kaj naj ukrene.³⁵

Ni čudno torej, da je suknarna pristala na zgoraj omenjene oderuške pogoje, ki jih je izsilil Zois. Vendar so ti pogoji v zvezi s slabimi izkušnjami pri dobavi volne in olja stanove zagrenili in dovedli do tega, da so se otresli Zoisovega posredništva.

Suknarna je dobila leta 1735 svojega ravnatelja, ostala je pa kljub temu komercialno slejkoprej odvisna od trgovskih posredovalcev. Ko je prekinila poslovne stike s Zoisom, je stopil na njegovo mesto ljubljanski trgovec Friderik Weitenhiller, priseljenec iz Velikovca na Koroškem. Ta je pokazal svojo špekulantsko žilo še preden je prišel v poslovne zveze s suknarno. Stanovska suknarna je pošiljala škarje za striženje sukna na brušenje v Benetke in v Padovo, kar je bilo zaradi carinskih procedur združeno z veliko zamudo in s precejšnjimi stroški. Te težave je nameraval Weitenhiller izkoristiti v svoj prid. Leta 1734 je zaprosil za 15 letni izključni privilegij za postavitev tovarne, ki naj bi izdelovala rezila za striženje sukna. S takim privilegijem bi postala suknarna glede teh rezil od njega popolnoma odvisna. S svojo prošnjo pa ni uspel.³⁶

³² Kos je meril 31 vatlov

³³ Drž. a. LRS, Stan. a. fasc 537a.

³⁴ Drž. a. LRS, Stan. a. fasc 323.

³⁵ Drž. a. LRS, Stan. a. fasc 537a.

³⁶ Drž. a. LRS, Stan. a. fasc 537a, Reigersfeld fasc III Commercialia; Šorn, ljubljanska suknarna str. 77 navaja pomotoma, da je ta privilegij menda dobil.

Pozneje se je Weitenhiller odločilno uveljavil pri prodaji ljubljanskega sukna za zasebne potrošnike.³⁷

Iz teh izvajanj je razvidno, kako so finančni mogotci izkoriščali stanovsko suknarno v svojo korist. Položaj bi nudil popolnoma drugačno sliko, če bi imela tovarna lastno nakupovalno in prodajno organizacijo in bi se mastni dobički, ki so šli v žep finančnih izkoriščevalcev, porabili vsaj deloma za izboljšanje življenske ravni delavcev.

Posebno težke čase je preživel delavstvo v letih 1736 in 1737., ko suknarna zaradi pomanjkanja volne ni obratovala od 7. septembra 1736 do 24. februarja 1737 in ponovno od 13. aprila do 29. avgusta 1737, nakar je sledila redukcija odvišnega delavstva. Med ustavitvijo obrata so ostali vsi delavci brez zaslužka. Precej jih je bilo, ki so se zadolžili pri blagajni podjetja kot je poročal ravnatelj Webern 10. maja 1737. Ob tej priliki je pripomnil, da ima suknarna preveč delavcev in da se mora zategadelj njihovo število reducirati. Ker brezposelni nimajo sredstev, da bi si mogli kupiti kos kruha in bi morali zaradi tega seči po beraški palici, je ravnatelj predlagal, naj bi se jim pomagalo s primernimi predujmi »pro pane quotidiano«, ki naj se jim odtegujejo od zaslužka, ko bodo zopet zaposleni. Delavcev je bilo 106 in predujmi so znašali 60 do 70 goldinarjev na teden, tako da je odpadlo na vsakega delavca 34 do 38 krajcarjev **na teden**, dočim je pri polni zaposlitvi zaslužil vsak tkalec skoraj 31 krajcarjev **dnevno**.

Da bi se tudi ta beraška vsota predujmov znižala, je deželni glavar zastopal stališče, naj se obdrže le oni delavci, ki so neobhodno potrebni. Nato je ravnateljstvo predlagalo, naj se obdrži 80 delavcev, ostalih 26 pa naj se reducira, kar je bilo tudi sklenjeno 16. avgusta 1737. S tem je doseglo ogorčenje delavstva svoj vrhunec. Delavci so godrnjali zaradi prenizkih prejemkov in so končno uprizorili izgrede. Mojstra Schaflerja so napadli in ga zlasali.

Natančnih podatkov o tem prvem nastopu obupanega industrijskega proletariata v Ljubljani na žalost nimamo. Imel je pa za posledico, da je deželni glavar že 29. avgusta izjavil, da se ne upa ustaviti izplačila predujmov. Potrebno je pa ugotoviti, kateri delavci naj bi se kot nespособni ali nepotrebni odslovili. Nihče naj se ne odslovi preden ni bil zaslišán (očitno o dogodkih pri delavskem nastopu), posebno pa oni ne, glede katerega se domneva, da bi lahko kaj važnega izpovedal. Ostali, ki so bili že zaslišani in ki ničesar ne vedo in katerih soočba ni potrebna, se lahko takoj odslovijo, ker »njihova odslovitev bo deželi manj škodovala kot njihovo vzdrževanje«. Iz teh izvajanj, zabeleženih v zapisniku deželnega zbora, je razvidno, da je moral biti nastop uboge raje pri tem **prvem gibanju industrijskega proletarijata v Ljubljani** precej odločen in da se je o tem vršila obširna preiskava.

Istočasno je bilo sklenjeno, naj se neodslovljenim delavcem odteguje petina do četrtine mezde v odplačilo predujmov. Ni pa omenjeno, kaj naj se ukrene glede predujmov, ki so jih dolgovali odslovljeni delavci, ko so ostali brez sredstev in dohodkov. Bržkone so se ti dolгови odpisali.

³⁷ Drž. a LRS, Stan. a. fasc 537a.

Delavcem, ki so ostali v delovnem razmerju, se je itak zelo nizka življenjska raven zaradi odtegljajev od mezde tako poslabšala, da je postal njihov položaj obupen. Dne 27. decembra 1737 so naslovili na deželne stanove kolektivno prošnjo in obenem pritožbo zaradi brezobzirnega in nečloveškega ravnanja mojstra Bastanzija. Bil je to prvi primer, da so delavci nastopili kolektivno. Vsak delavec je prispeval 1 krajcar za sestavo te peticije, ki nosi podpis »kolektiv pri stanovski suknarni sedaj zaposlenih fabrikantov sukna« (Die Gesamte bey einer löblichen landschaftlichen Tuchfabrik derzeit sich befindenden Tuchfabrikanten).

Prošnja navaja sledeče: »Mi ubogi suknarski pomočniki se pritožujemo, ker smo zaradi pomanjkanja dela zapadli v velike dolgove ne le pri deželnih stanovih, ampak tudi pri drugih dobrih ljudeh, ker ne moremo plačati niti najemnine za stanovanje. Dela imamo malo. Zaslužek je tako nizek, da ne zadostuje v tej hudi zimi za nakup živil, za kurjavo, razsvetljavo in oblačila. Od tega zaslužka se nam pa odtegujejo obroki v odplačilo predujmov.« Obenem se delavci pritožujejo zoper mojstra Bastanzija, češ, da je zelo brezobziren. Predice, ki prinesejo prejo, pušča od jutra do večera čakati v mrazu pred vrati, pomočnike, ki pridejo po prejo, pusti čakati 2 do 3 ure in celo po pol dneva in jim grozi s pasjim bičem. V tovarni sta mojstra dva brata Bastanzi. Oba dajeta pomočnikom tako nejasna navodila, da so delavci zbegani in da ne vedo, kako naj bi delali. Končno izražajo delavci prošnjo, naj bi se tedenski odtegljaji znižali.

O tej priložnosti in prošnji so stanovi razpravljali 31. decembra 1737. Odtegljajev niso znižali. Mojstra Bastanzija je ravnatelj Webern celo zagovarjal, češ da je delavce, ki niso izpolnjevali svojih dolžnosti, ne samo zmerjal, ampak tudi pretepal, »kar je pri tolikih razuzdanih ljudeh **tako potrebno**«. ³⁸

Delavci niso dosegli znižanja odtegljajev. Nasprotno so pa stanovi sklenili 13. avgusta 1739, da morajo delavci, ki so imeli brezplačno stanovanje v stanovski hiši v Mostah, odslej plačevati najemnino. ³⁹

Iz tega je razviden nivo socialnega čuta deželnih stanov, ki so gledali na stradalajoče delavce kot na razuzdano drhal.

Mnogo bolj darežljivi in obzirni so bili stanovi do visokih gospodov, dolžnikov suknarne, proti katerim je imela suknarna precej težko izterljivih terjatev. Da bi se olajšalo njih vnovčenje, so vprašali stanovi 6. maja 1740 tajne svetnike v Gradcu, če ne bi kazalo izterjavati take terjatve deželne suknarne z administrativno izvršbo, kot so se izterjavale javnopravne deželne dajatve. Ta sugestija je ostala naravno brezuspešna. Posebno delikatno je bilo sodno izterjevanje terjatev do visokih gospodov, grofov in baronov, ki so kupovali sukno za livreje svojih lakajev, za oblačila gosposkih lovcev in gozdnih čuvajev. O teh težavah je poročal 18. avgusta 1747 deželni izterjevalec. Frančiškani so svoj dolg

³⁸ Drž. a. LRS, Stan. a. fasc 537a, Landtagsprotokolle 46 od 10. V., 13. VIII., 16. VIII. in 29. VIII. 1737.

³⁹ Drž. a. LRS, Landtagsprotokolle 46 od 13. VIII. 1739.

kar pobotali s protiračunom za razne usluge, ki niso bile v nobeni zvezi s suknarno.

Čestokrat se je dogajalo tudi, da je dobila suknarna nalog, naj izroči znani osebi določeno množino sukna, pri čemer je dobil blagajnik nalog, naj ta znesek odpiše. Šlo je torej za darila sukna v breme suknarne. Saj je bil vsakokratni deželni glavar višji direktor suknarne.⁴⁰

Pri dobavah sukna za graničarje, pri katerih jo je ščitil monopol, suknarna ni polagala zadostno pozornost na kakovost dobavljenega blaga.

Tajni svetniki v Gradcu so opozorili stanove 14. januarja 1741, da je vojni komisariat ugotovil, da leta 1740 poslani vzorci sukna ne ustrezajo. Zahtevali so nove boljše vzorce, ki naj dokažejo, da se je tovarna izpopolnila. Le v tem primeru bo cesar pustil tovarni izključni privilegij, za slabo in drago blago pa ne bo dovolil monopola.

V odgovoru na te očitke so poudarili stanovi, da ne zaračunavajo graničarjem pretiranih cen, ker se mora pri teh dobavah upoštevati velik riziko prevoza po morju z Reke do Senja, pri katerem so se včasih ponesrečile cele ladje. Tudi pri dobavi v Ogulin je leta 1727 padel ves tovor v reko Lugo, pri čemer je celo spremljevalec utonil. Kljub tem nevarnostim da niso zvišali cen. Zaradi tega so prosili, naj se tovarni pusti izključni privilegij in naj se pod pretnjo zaplembe prepreči uvoz sukna z Benečanskega kakor tudi ostalega na cenedski način izdelanega sukna v notranjeavstrijske dežele, na Hrvatsko in v avstrijsko Primorje.

Vojne, v katere je bila zapletena Avstrija v letu 1741 do 1748, so z naknadnimi in visokimi vojnimi davki imele svoje slabe posledice tudi za deželne finance, kar je vplivalo tudi na poslovanje suknarne.

Posebno je pešala prodaja sukna civilnim potrošnikom, kar je izkoristil Friderek Weitenhiller, ki je prevzel 31. maja 1745 44 kosov na cenedski način izdelanega sukna. Obvezal se je plačati 20 kosov 1. junija, ostalih 24 kosov pa 1. avgusta 1746, za kar mu je bila priznana 4% provizija. Dne 20. avgusta 1745 je bila sklenjena z istim trgovcem pogodba za dobo 4 let, s katero se je Wietenhiller obvezal, da bo prevzel letno 200 kosov sukna. Tovarna pa se je morala obvezati, da bo ustavila neposredno prodajo sukna zasebnikom na debelo in na drobno. Sukno, ki se je nahajalo v stanovskem skladišču, kakor tudi ono, ki bi bilo v bodoče kot izvržek vrnjeno od graničarskega blagajnika, sme suknarna prodati le, če ga Weitenhiller ne bi hotel prevzeti. Sploh se mora pomanjkljivo blago najprej njemu ponuditi.⁴¹

S tem je bila usoda tovarne izročena temu trgovcu na milost in nemilost.

Mnogo ji ni pomagalo, da so stanovi sklenili 25. novembra 1745 pogodbo s Hrvaško za dobavo letnih 8819 vatlov sukna za hrvatske graničarje za 3 leta.⁴²

⁴⁰ Drž. a. LRS, Carniolae pragmatica II.

⁴¹ Drž. a. LRS Stan. a. fasc 537a.

⁴² Drž. a. LRS. Stan. a. fasc 537a in repertorij stan. a. 1745 fol. 89, 101 in 102.

Prepozno je bilo, ko se je suknarna hotela osamosvojiti vsaj v pogledu preskrbe z volno in s tehniškim materialom. Leta 1746 se je podal ravnatelj Webern v ta namen v Sinigaglio, da bi na tamošnjem velesejmu kupil volno in drugi material. Njegovo potovanje je pa bilo zaman, ker je bila blagajna deželnih stanov tako prazna, da ni mogla staviti na razpolago potrebnih denarnih sredstev.⁴³

Za vse težave in pomanjkljivosti pri vodstvu suknarne je izvedel tudi dvor, ki je končno, čeprav prepozno, posegel vmes. Z dvočnim odlokom z dne 1. marca 1747 je bila poverjena vrhovna direkcija tovarne deželnemu odborniku baronu Flachenfeldu, kateremu je bilo naročeno, naj se o važnih zadevah posvetuje s stanovskim odborom, naj pošlje vsako polletje dvoru zanesljiv računski zaključek z bilanco in naj **prepreči vsako poklanjanje in kreditiranje**, da bi se tovarna zopet okrepila. Dvor se bo pa potrudil, da dobi suknarna dobavo sukna za vse graničarje.⁴⁴

Ta ukrep je pomenil zvonjenje po toči. Deželne finance so bile v tako dezolatnem stanju, da si stanovi niso mogli privoščiti nadaljnjega vodstva pasivne suknarne v lastni režiji. Zaradi tega so se sprijaznili z mislijo, da bi jo prodali. Edini, ki se je javil kot interesent za nakup suknarne, je bil Friderik Weitenhiller. Dne 13. marca 1747 je sporočil pogoje pod katerimi bi jo kupil. Pri tem navaja, da so časi slabi, da kupčija nazaduje in da obstaja pri tako obsežnem obratu nevarnost požarov. Dalje da se mora računati z neizkušenostjo in nezvestobo delavstva, z večkratnim zastojem pri razpečavanju blaga in z nevarnostmi pri kreditiranju. Iz vseh teh razlogov, da bi mogel srednje premožni kupec prej falirati kot obogateti.

Kljub vsem tem od izurjenega trgovca nalašč izraženim pomislekom je bil pripravljen kupiti tovarno. Glavni pogoj je bil, da se izključni privilegij iz leta 1724 prenese na njega in da se mu zagotovi za 10 let prost uvoz materiala. Poleg tega je zahteval, naj mu stanovi izposlujejo izključno pravico izvoza sukna na Hrvatsko, da se ne sme postaviti niti v notranjeavstrijskih deželah niti na Hrvatskem nobena suknarna, da se prepove uvoz cenedskega sukna na Hrvatsko in naj bi se kupcem takega blaga zaloga zaplenila. Zastopniki stanov so Weitenhillerja takoj opozorili, da njegovi pogoji, v kolikor se nanašajo na izvenkranjske dežele, presegajo njihovo pristojnost.

Za tovarno z mlinom na Selu in za hišo v Mostah, v kateri so stanovali delavci suknarne, je ponudil 10.000 goldinarjev. Skladišče v deželnem dvorcu naj bi se mu prepustilo brezplačno za 10 let. Surovine in material kot volno, barve, olje in izgotovljeno blago bi prevzel po tovarniški lastni ceni, izvržek pa po nižjih cenah. Od kupnine bi plačal 10.000 goldinarjev takoj, ostalo pa v menicah po 2000 goldinarjev letno s 5% obrestmi.

6. septembra so stanovi prosili cesarja za odobritev teh pogojev. Ko ni bilo takojšnje rešitve, so se stanovi začeli obotavljati in so sestavili načrt zakupne pogodbe za 7 let od 1. novembra 1747 do konca oktobra 1754. Weitenhiller naj bi plačeval kot zakupnino letno 5% od 10.000

⁴³ Drž. a. LRS. Commerciale lit T No 1, Stan. a. fasc 537a.

⁴⁴ Drž. a. LRS. Stan. a. fasc 537a.

goldinarjev, torej 500 goldinarjev, zalogo blaga in materiala pa naj bi plačal takoj. Tudi ta načrt so predložili stanovi dvoru.

Dvor je pa odločil, naj se tovarna proda, kar je bilo sporočeno stanovom z dvornim dekretom z dne 8. novembra 1747.

Nato je Weitenhiller s kupno pogodbo z dne 22. novembra kupil nepremičnine in naprave tovarne za 10.000 goldinarjev. Skupno z zalogami je znašala kupnina 43.821 goldinarjev. Kupec se je obvezal plačati 30.000 goldinarjev takoj, ostanek pa v letnih obrokih po 2000 goldinarjev s 5% obrestmi. Takojšnje plačilo je znašalo torej 3 krat toliko, kot je Weitenhiller predlagal v svoji ponudbi 13. marca 1747.

Dne 25. novembra je prevzel novi lastnik tovarno in zaloge.⁴⁵

Na ta način je prešlo to stanovsko podjetje po 22 letih obratovanja in nenehnih peripetijah v last zasebnega kapitalista. Niti držav, niti druge samoupravne korporacije niso takrat razpolagale s potrebnimi kadri komercialno izučeni in izvežbani moči in je bil njihov birokratski aparat preokoren za vodstvo podjetij, ki zahtevajo veliko razgledanost in gibčnost. Tako je tudi država, ki je postavila leta 1724 v Fari pri Gradiški veliko predilnico surove svile (filatorij), dala to podjetje že leta 1726 v zakup.⁴⁶ Enako je ljubljanski magistrat svojo majolikarno prodal leta 1746 zasebniku.⁴⁷

Kranjske deželne stanove niti neuspeh suknarne ni iztreznil, ker so leta 1759 postavili pod okriljem monopolskih pravic svojo tobačno tovarno v Ljubljani, ki jih je tako razočarala, da so jo morali po 3 letih opustiti.⁴⁸

DRUGO RAZDOBJE OD LETA 1747 DO LETA 1802

(Suknarna v rokah zasebnih kapitalistov)

Dokler je bila suknarna last deželnih stanov, je bila stalno v kremp-ljih bogatih veletrgovcev (Codelli in Michelangelo Zois, ki sta dajala stanovom tudi posojila, in Weitenhiller). Nekaj časa se je sukal okoli nje tudi velešpekulant Perr. Končno je postala last Weitenhillerja.

Novi lastnik je vodil podjetje precej konservativno. Naslanjal se je predvsem na zajamčene dobave za graničarje. Pri prodaji blaga drugim odjemalcem je z visokimi cenami izkoriščal prednost, ki mu jo je nudil izključni privilegij. Da bi postala proizvodnja bolj racionalna, si je prizadeval, da bi čimbolj dvignil zmogljivost tovarne.

Leta 1749 se je obrnil na dvor s prošnjo, da bi se prepovedal uvoz cenedskega sukna na Hrvatsko in preprečil tihotapstvo, češ da bi mogla njegova tovarna, če bi dobila privativum za uvoz na Hrvatsko, preskrbovati tudi to deželo in s tem povečati svojo produkcijo. Ob tej priliki na-

⁴⁵ Drž. a. LRS, Stan. a. fasc 322, 537, 537a; Commercialia lit T. No. 1, Repertorij stan. a. 1750 fol. 235, 1756 fol. 364 in 366 1758 fol. 413.

⁴⁶ Josip Žontar, svilgojstvo in svilarstvo na Slovenskem, 1957.

⁴⁷ Ivan Slokar, Prva majolikarna v Ljubljani (Kronika 1954).

⁴⁸ Ivan Slokar, Začetki tobačne industrije v Ljubljani, (Kronika IX 1961).

vaja, da znaša zmogljivost tovarne letno 1500 kosov po 31 vatlov. Zaradi premajhnega odjema proizvaja le 800 do 1000 kosov in ne zaposluje všteveši predice več kot 400 delovnih moči. Od 16 statev jih obratuje le 7. Cenedskega sukna proizvaja 500 do 600 kosov, sukna na nemški način 100 do 200 kosov. Slednje kupujejo Zagrebčani. Cenedsko sukno, namenjeno prosti prodaji, dobavlja v Karlovac, odkoder ga trgovci razpečavajo v Turčijo (bržkone v današnje Bosno). To sukno je modre barve razen 150 kosov, ki so rdeče barvani.

Indigo barvo je kupovala tovarna v Nürnbergu ali na Dunaju, rdečo barvo v Vratislavi ali na Dunaju, galun, vinski kamen in olje si je nabavljala v Trstu.⁴⁹ Dobivala je uvoznice za prost uvoz materiala. Leta 1758 je rabila za proizvodnjo 1000 kosov cenedskega sukna 483 centov turške in 192 centov romanske volne, 60 centov maslinovega olja, 28 centov vratislavske rdeče barve, 10 centov vinskega kamna, 10 centov galuna in 9 centov brazilskega barvnega lesa.

Prepovedi uvoza cenedskega sukna na Hrvatsko ni dosegel navzlic temu, da je ponovil svojo zadevno prošnjo na dvor v letih 1751 in 1752.

Graničarjem je dobavljal Weitenhiller s pogodbo določeno množino. V letu 1751 so graničarji prevzeli pogojenih 5000 vatlov, več pa niso mogli prevzeti, ker je bila cena previsoka.⁵⁰

Neka uradna komisija, ki je leta 1754 na poti z Moravske v Italijo prišla tudi v Ljubljano, navaja v svojem poročilu, da ima Weitenhiller sicer dobro suknarno, njegovo blago pa nima sprejemljivih cen in se tovarna vzdržuje v glavnem s pogodbenimi dobavami za graničarje. Sukno je dobro in croisé izdelano. Tovarna izdeluje tudi flanelo.⁵¹

Na poslovne uspehe Weitenhillerjeve suknarne je brez dvojnega ugodno vplivalo, da je država prevzela leta 1754 manufakturo volnenega blaga v Linzu in je s tem prenehal izključni privilegij tega podjetja za izdelovanje finega volnenega blaga.⁵²

Za predenje volne je zaposloval Weitenhiller kmečke predice v najbližji okolici suknarne.

Leta 1758 je hotela reprezentanca in komora razširiti predenje volne na Kranjskem. Dvor je njen zadevni predlog odobril in odredil naj bi se podložniki učili predenja volne, naj bi se jim preskrbelo potrebno orodje in naj bi se pridobili podjetniki za to, da bi jih zalagali z volno in prevzemali prejo pa pravični ceni.

Reprezentanca in komora se je v zadevi zalaganja z volno in odkupa preje obrnila na Weitenhillerja. Ta je odgovoril novembra 1758, da zahteva za funt makedonske češljane volne za votek 25 krajcarjev, za funt volne za osnovo pa 28 krajcarjev. Za funt volnene preje za votek bi pa plačal 28 krajcarjev, za funt preje za osnovo pa 34 krajcarjev. Navedel je, da rabi tedensko 625 funtov preje za osnovo in 1100 funtov

⁴⁹ Drž. a. LRS Commercien-Commission XII 1747—1763.

⁵⁰ Drž. a. LRS Commerciale lit T No 1.

⁵¹ August Fournier, Aus einem Berichte über eine offizielle Reise nach Italien v. Archiv für österr. Geschichte 1888 str. 232.

⁵² I. Slokar, Geschichte der österreichischen Industrie str. 353.

preje za votek. Izjavil pa je, da ima zadostno število predic, zaradi česar ne namerava zalagati predic v od Ljubljane bolj oddaljenih krajih.

Iz tega poročila posnemamo, kako oderuško nizke mezde je plačeval Weitenhiller predicam. Za izdelavo 1 funta preje za votek je plačeval 3 krajcarje. Ker je ena delavka mogla izprestati tedensko 3 funte, je pri tem zaslužila na teden 9 krajcarjev, pri preji za osnovo pa 18 krajcarjev, torej toliko, kot je takrat navadni delavec zaslužil na dan.

Weitenhiller je, kot že omenjeno, odklonil zalaganje novih predic z uvoženo volno. S tem v zvezi navaja komerčni konses, da se pridobiva v kranjski deželi le slaba kmečka volna in še ta v množini, ki komaj zadostuje za izdelovanje kmečke obleke, za klobučarje in za nogavičarje na Jesenicah, v Trziču in v Ljubljani. Weitenhillerjeva tovarna je edina, ki izdeluje volneno blago. Ta pa uporablja uvoženo volno in bi propadla, če ne bi imela dobav za graničarje in za stanovske rekrute. Nobenega upanja ni, da bi še kdo postavil tako tovarno, kar sicer onemogoča Weitenhillerjev izključni privilegij.⁵³

Takrat je zaposlovala suknarna s predicami vred 550 delovnih moči.

Mestni magistrat ljubljanski je kupoval za svoje stražarje sukno suknarne na Selu, poleg tega še navadno sukno na Gorenjskem. Za šarže je kupoval boljše sukno, uvoženo iz severnih dežel. Tako je kupil leta 1747 pri Jerneju Čebulju, tovarnarju svilenega blaga v Ljubljani 4 kose rdečega sukna iz Moravske Třebove. Leta 1760 je kupil pri Weitenhillerjevi suknarni 2 kosa zelenega srednje finega sukna za stražarje za ceno 104 goldinarjev in 2 kosa sukna na Gorenjskem za sukniče stražarjev za ceno 44 goldinarjev in 47 krajcarjev.⁵⁴ Potemtakem je stal vatel gorenjskega sukna 46 krajcarjev, vatel Weitenhillerjevega, ki je bil nekoliko boljši, pa 1 goldinar 42 krajcarjev, torej čez 100% več, kar potrjuje omenjeno navedbo moravske komisije, da ima Weitenhillerjevo blago pretirane cene.

Weitenhiller se je leta 1762 odločil, da suknarno proda. Kot razlog za ta sklep navaja, da zaradi starosti in pojemajočih moči ne more več voditi podjetja.

Suknarno sta kupila Valentin Ruard, trgovec na Dunaju in Josip Desselbrunner, trgovec v Ljubljani in od leta 1758 meščan ljubljanski, po rodu iz Kirchdorfa v Gornji Avstriji.

Z ozirom, da so si bili deželni stanovi pri prodaji suknarne pridržali za primer ponovne prodaje predkupno pravico in ker je tovarna imela privilegij, se je prodajalec obvezal, da bo prodajo takoj naznanil deželnemu odboru in zaprosil za njegov pristanek. Dalje se je Weitenhiller obvezal, da bo izposloval prenos privilegija in 8. januarja 1762 sklenjene nove pogodbe za dobavo sukna graničarjem v Karlovcu. Dne 1. junija 1762 sta prevzela kupca tovarno. Za tovarniška poslopja z vsemi napravami sta plačala 17000 goldin. v gotovini. Zalogo sukna in materiala sta prevzela po tovarniški lastni ceni, plačljivi v letnih obrokih po 5000 goldinarjev s 6% obrestmi.⁵⁵ Dne 22. oktobra 1763 je bil prenesen tovarniški privilegij iz leta 1724 na nove lastnike.

⁵³ Drž. a. LRS Fabrikenwesen XII, Commercien—Commission lit S No 32.

⁵⁴ Mestni a. knjiga izdatkov 1760.

Komaj so na Dunaju izvedeli, da je Weitenhiller tovarno prodal, so marca 1762 odbili njegovo prošnjo za izdajo dovoljenj za prost uvoz materiala, češ da takih uvoznic ne potrebuje več, ker se je tovarna že dvignila iz začetnih težav, ki so opravičevale take ugodnosti.⁵⁶ Po prodaji suknarne je prevzel Weitenhiller na račun neke terjatve do c. kr. Temešvarske kompanije, pri kateri je bila udeležena država, tovarno platna v Bakru, ki je bila last te družbe. Umrl je 28. aprila 1772.⁵⁵

Glavna skrb novih lastnikov suknarne je bila povečanje zmogljivosti podjetja. Leta 1763 je zaposlovala suknarna 90 delavcev in poleg tega še 409 predic izven tovarne, torej skupno okoli 500 delovnih moči.⁵⁸

Najtežji problem za povečanje storilnosti tovarne je obstajal v preiskrbi s predivom, ker preja volne na Kranjskem ni bila dovolj razširjena. V tem oziru je nastopila še zunanja konkurenca, ki si je hotela zagotoviti volneno prejo na Kranjskem. Leta 1762 se je pojavil Holandec Thys, ki je hotel postaviti v notranjeavstrijskih deželah tovarno sukna na holandski način. Predhodno se je hotel prepričati o vseh okoliščinah. Dvor je naročil 1. aprila 1762 oblastem na Kranjskem, posebno pa komerčnemu konsesu in okrožnemu glavarstvu, naj mu gredo na roko pri prizadevanju, da bi vpeljal predenje volne.⁵⁹

Tovarniški privilegij je dobil Thys 10. julija 1762, nakar je postavil naslednjega leta tovarno v Celovcu. Ukaz dvora z dne 8. aprila 1765 je naročal, da se mora v mestih, trgih in vaseh na Gorenjskem, kjer bi hotel Thys postaviti predilne šole, prisiliti brezposleno mladino k predenju po potrebi tudi s kaznimi.⁶⁰

Druga konkurenca, ki je segla tudi na Kranjsko, je bila tovarna volnenega blag v Linzu. Od likvidacijske mase propadle Orientalске kompanije je kupila to podjetje leta 1754 država, da ne bi postali brezposelni številni ljudje, ki jih je ta tovarna zaposlovala pri predenju in tkanju. Poleg tega je hotela državna uprava s tem ukiniti izključni privilegij za izdelovanje finega volnenega blaga, ki ga je podjetje uživalo, in omogočiti ustanovitev novih takih tovarn.⁶¹

V korist te in novo nastalih tovarn je bila uvozna prepoved, ki je veljala le za navadno sukno, leta 1764 raztegnjena tudi na fino blago.⁶² Leta

⁵⁵ Drž. a. LRS Deželna deska Fabrikenwessen XII. iz leta 1724 na nove lastnike.

⁵⁶ Drž. a. LRS Commerciale lit T No 1 in Fabrikenwessen XII.

⁵⁷ Wurzbach, Biographisches Lexikon, geslo Fridrich Weitenhiller. Ni verjetno, da bi imel Weitenhiller po letu 1763 topilnico bakra na Koroškem in sličen obrat tudi na Kranjskem kot navaja Sorn (Suknara str. 81, opomba 84). Bržkone je vmes zamenjava z drugim Weitenhillerjem, katerih je bilo več.

⁵⁸ Handel und Gewerbe in Krain vor 100 Jahren (Blätter aus Krain 1865 str. 36).

⁵⁹ Drž. a. LRS Fabrikenwessen XII.

⁶⁰ A. Beer, Die österreichischen Handelspolitik v Archiv für österr. Geschichte 1894 str. 105.

⁶¹ I. Slokar, Geschichte der österr. Industrie str. 353.

⁶² Drž. a. LRS Starejši stan. a. fasc 8 b.

1765 se je hotela tovarna v Linzu uveljaviti kot založnik tudi na Kranjskem. Dvor je ukazal septembra tega leta, naj prevzame to državno podjetje založništvo predenja volne na Kranjskem in naj se potruži, da bi tudi tkalstvo volnenega blaga kot necehovsko zaposlitev polagoma spravilo v svoje roke. Deželno glavarstvo naj poroča, v katerih distriktih in vaseh in s katerimi pripomočki bi se moglo vpeljati predenje volne brez škode za obstoječe predenje lanu. Naj poroča tudi, kako bi se moglo na isti način vpeljati tkanje volnenega blaga kot necehovska »deželna manufaktura« morda z ustanovitvijo posebnih tkalskih šol.⁶³

Vprašan za svoje mnenje je izrazil ljubljanski magistrat 29. januarja 1766 svoje zadevne pomisleke, češ da bi bili s tem oškodovani tukajšnji »manufakturisti«.⁶⁴ Teh pa razen suknarne na Selu ni bilo.

Malo pozneje, leta 1777 se je pojavila še tovarna nogavic v Ponneggu v Gornji Avstriji kot založnica predenja in pletenja v vseh vaseh beloške gosposke in je imela svojega lastnega faktorja na Jesenicah.⁶⁵

Tudi suknarni na Selu je bilo potrebno povečanje števila s predenjem volne zaposlenih delovnih moči. Njeno vodstvo si je zadevno pomagalo na drug poseben način. Kakor je prišla leta 1764 ustanovljena sirotišnica v Celovcu takoj pod upravo tovarnarja Thyasa, ki si je s tem zagotovil najcenejše otroške delovne moči za predenje, tako sta prišla v Ljubljani Desselbrunner in Ruard na podobno misel. Tu je bila ustanovljena leta 1754 prisilna delavnica v Hrenovi ulici za kaznjence in potepuhe. Na pobudo Desselbrunnerja in Ruarda, ki sta izjavila, da sta pripravljena zalagati 200 gojencev tega zavoda z delom, je odredila dvorna pisarna leta 1765, naj se zavod razdeli v dva oddelka in sicer v kaznilnico in v predilnico za berače, delomrzneže in potepuhe. Aprila 1766 je naročil komerčni konses magistratu, naj izroči predilnico Josipu Desselbrunnerju, ki naj jo uporablja za predenje volne za svojo suknarno.⁶⁶ Na ta način je prišel Desselbrunner do cenениh delovnih moči za predenje v prisilni delavnici.

V zvezi s patentom o predilnih šolah iz leta 1765 je postavil mestni magistrat ljubljanski leta 1766 tako šolo v Ljubljani. Takoj se je javil Desselbrunner ter izrazil svojo pripravljenost, da v naslednjih 9 letih postavi v to šolo učiteljico predenja in da zalaga otroke-gojence z delom. Plačeval bi jim za predenje enega funta volne le 3 krajcarje. Magistrat naj bi imel nadzorstvo in naj bi plačeval učiteljici 1 goldinar tedensko, za vsakega gojenca pa naj bi prispeval za 4 tedne po 2 krajcarja na dan. Ta šola je bila otvorena januarja 1767 in jo je obiskovalo 30 otrok. Po dveh letih je pa bila ukinjena in se je predenje volne prepustilo predilnici v povečani prisilni delavnici, ki jo je zalagal Desselbrunner. Magistratu je bilo obenem odvzeto nadzorstvo nad to predilnico, ki je bila potemtakem popolnoma prepuščena Desselbrunnerjevi upravi.⁶⁷ Ta sistem založništva z

⁶³ Drž. a. LRS Commerciale - miscelanea.

⁶⁴ Mestni a. Ljubljana fasc 208—209 1754—1789.

⁶⁵ Drž. a. LRS Commerciale lit P. No 5.

⁶⁶ Drž. a. LRS Commerciale lit Z No 1, Mestni a. Ljubljana fasc 208—209 1754—1789.

⁶⁷ Mestni a. Ljubljana fasc 33—39 in fasc 208—209 1754—1789.

izkoriščanjem prisilnega in otroškega dela se je suknarni dobro obnesel. V svojem poročilu o izvedbi »operativnega plana« za plansko industrializacijo z dne 20. aprila 1770 omenja komerčni konses, da je prisilna delavnica v Ljubljani omogočila Ruard-Desselbrunnerjevi suknarni na Selu, da je izdelala v preteklem letu skoro dvakrat toliko blaga kot v prejšnjem.⁶⁸

Suknarna je med tem dobro uspevala. Za dozidavo raznih objektov ji je dovolil mestni magistrat 3. marca 1765 nabavo potrebnih zidakov in strešnikov pri mestnih opekarnah po meščanskih cenah.⁶⁹

Desselbrunnerja je suknarna popolnoma zaposlovala. Zaradi tega je odstopil leta 1768 svoj delež pri višnjegorski tovarni nogavic ljubljanskemu trgovcu Bartolottiju za 571 goldinarjev.⁷⁰

Kmalu so se pa pojavile neke neprijetnosti.

Desselbrunner je sporočil leta 1774, da mu je na novo postavljena vojaška ekonomska komisija odvzela dobave hrvatskim graničarjem in da ostali konzum v deželi ni znaten. Poleg tega, da si je naprtil težko breme z nakupom tovarne, se je tudi njegov kompanjon Valentin Ruard ponesrečil.⁷¹ Nesreča, ki je zadela Ruarda, je obstajala v tem, da je bil prezadolžen in da je bilo njegovo premoženje na zahtevno upnikov postavljeno pod sekvester. O tem ni v ohranjenih naših arhivskih virih nobenega sledu. Pač pa je znano, da je spodnjeavstrijska vlada sporočila 9. septembra 1776 Ivanu Udlingerju, da je po predlogu večine upnikov postavljen za upravitelja Valentin Ruardove mase. Zaradi tega naj prevzame od **dote-danje** uprave Ruardove knjige in korespondenco in naj proda blago, ki je še na razpolago, v korist upnikov. Ruard je dolgoval celo Weitenhillerju 2200 goldinarjev.⁷²

Iz tega je razvidno, da je prišlo Ruardovo premoženje leta 1774 pod prisilno upravo njegovih upnikov in da je takrat prevzel Desselbrunner njegov delež pri suknarni, kar je predstavljalo za njega težko finančno breme. Ruardov delež je Desselbrunner že do leta 1777 popolnoma izplačal in postal s tem edini lastnik suknarne. Desselbrunner ni mogel takoj prepisati tovarne na svoje ime, ker so mu manjkali neki spisi. Šele 1784 je bil Ruard kot solastnik izbrisan.⁷³ Ruard je umrl leta 1789.⁷⁴

Zaradi obveznosti v zvezi z izplačilom Ruardovega deleža Desselbrunnerjeva lastna sredstva trenutno niso zadostovala. Leta 1775 je dobil od vojaške monturne komisije v Mariboru predujem za dobavo sukna v znesku 7000 goldinarjev proti zaznambi na tovarno.⁷⁵ Leta 1777 mu je posodil

⁶⁸ Drž. a. LRS Commerciale lit O No 1 in Commerzien-Commission lit 0 No 1 Vol. 1.

⁶⁹ Mestni a. Ljubljana, Sodni protokoli 1765 fol. 148.

⁷⁰ Drž. a. LRS Verlassenschaftsinventarien.

⁷¹ Drž. a. LRS Blagaj Referata I fol. 223.

⁷² Müllner, Geschichte des Eisens str. 426 sl.

⁷³ Drž. a. LRS Deželna deska, weisser Quatern No 1 lit A 30, blauer Quatern No 1 lit 0 25, Hauptbuch der k. k. Landtafel in Krain.

⁷⁴ Slov. biografski leksikon geslo Ruard, kjer trdita R. Andrejka in I. Mohorič napačno, da je šele Valentin Ruardov sin Leopold okoli leta 1798 prodal Desselbrunnerju svoje deleže pri ljubljanski suknarni.

⁷⁵ Drž. a. LRS Deželna deska, blauer Quatern No 2 lit L 11, roter Quatern No 1 lit E 2 in R 11.

Žiga Hafner v Solnogradu 5000 goldinarjev za obrat proti vknjižbi na tovarno. Ta dolg je bil plačan leta 1782.⁷⁶

Vse te težave je Desselbrunner kmalu prebrodil. Leta 1778 je kupil celó hišo v Ljubljani na Starem trgu (danes št. 3) za znatno vsoto 6500 goldinarjev.⁷⁷

Potopisec, ki je leta 1781 objavil na Dunaju svoja opazovanja, omenja, da je manufaktura sukna v Ljubljani last »slavnega« trgovca Desselbrunnerja.⁷⁸

Za Desselbrunnerja je predstavljalo vodstvo tovarne veliko breme. Zaradi tega sta postala na podlagi družbene pogodbe z dne 1. januarja 1781 družabnika njegova sinova iz prvega zakona Josip in Janez. Suknarna je zaposlovala leta 1787 700 predic in 300 ostalih delovnih moči, torej dvakrat toliko kot leta 1763. Istega leta so postavili pri tovarni mlin za rezanje in drobljenje vseh vrst barvnega lesa ne le za lastno, ampak za splošno uporabo. Zaradi tega so to razglasili v vseh notranjeavstrijskih deželah in poleg tega še v Trstu in v Gorici, kjer takih mlinov dotakrat še ni bilo.⁷⁹

Ker sta se sinova tekom osemletnega sodelovanja zelo dobro obnesla, je oče izstopil iz družbe ter jima prepustil s pogodbo z dne 18. novembra 1788 celo podjetje. Pri tem si je izgovoril dosmrtno prosto stanovanje, uporabo konj in ekvipaže in souporabo gledališke lože. Poleg tega sta se sinova obvezala, da mu bosta plačevala v gotovini polletno 1250 goldinarjev, izplačala pa njegovi hčeri 5000 goldinarjev, njegovi ženi 7000 goldinarjev in da mu bo na razpolago še znesek 24.000 goldinarjev. Vsa ta ogromna bremena so bila vknjižena na tovarniške nepremičnine.⁸⁰ Podjetje je obdržalo svojo firmo »Josip Desselbrunner.« Izstopivši Josip Desselbrunner starejši je bil nato leta 1789 plemeniten in tudi sprejet v kranjsko deželanstvo.⁸¹

Josip Desselbrunner mlajši je odstopil zaradi rahlega zdravja svoj delež pri podjetju s pogodbo z dne 1. septembra 1792 bratu Janezu, ki je s tem postal edini lastnik suknarne. Odstopivši brat si je pa izgovoril dosmrtno letno rento 1000 goldinarjev za lastno preživljanje, za svojo hčer Kordulo dosmrtno plačilo 50 cesarskih ducatov na leto in 6000 goldinarjev za primer njene poroke.⁸²

Josip Desselbrunner mlajši je kmalu nato umrl in sicer 1. decembra 1792, star šele 40 let.⁸³

Tovarno so potemtakem že takrat obremenjevale ogromne obveznosti družinskega značaja. Poleg omenjenih so obstajala še druga bremena. Jo-

⁷⁶ Drž. a. LRS Deželna deska, roter Quatern No 1 lit F 6, weisser Quatern No 1 let A 30 in lit 0 3.

⁷⁷ Mestni a. Ljubljana fasc 18—24 1763—1779.

⁷⁸ Benedikt Franz Hermann, Reisen durch Oesterreich, Steiermark, Kärnten und Krain, Wien 1781 II st. 123.

⁷⁹ Drž. a. Ljub. a. fasc 43 1787—1791.

⁸⁰ Drž. a. LRS Deželna deska, blauer Quatern No 2, lit L 12 in lit 0 18; Testamenti in Verlassenschaftsinventarien.

⁸¹ Šorn, ljubljanska sukarna str. 83.

⁸² Drž. a. LRS Zapuščanski inventarji.

⁸³ Drž. a. LRS Zapuščinski inventarji.

sip Dessebrunner starejši je posodil na podlagi pogodbe z dne 8. aprila 1786 svojima sinovoma (Josipu in Janezu) 15000 goldinarjev proti vknjižbi na tovarno. Ta obremenitev je bila leta 1791 zaradi delnega odplačila znižana na 10.000 goldinarjev.⁸⁴

Brez dvoma sta brata s tem v zvezi zaprosila v spomladi leta 1786 Jožefa Weitenhillerja za posojilo v znesku 15.000 goldinarjev. Bržkone sta brata nameravala znebiti se vseh težkih dolgov, ko sta 17. marca 1791 zaprosila za desetletno brezobrestno državno posojilo v višini 80.000 goldinarjev, ki ga pa nista dobila,⁸⁵ kar je razumljivo, ker je državna uprava taka posojila sploh odklanjala.⁸⁶

Josip Desselbrunner starejši je umrl 68 let star od kapi zadet dne 7. julija 1794 v stanovanjskem dvorcu tovarne na Selu.⁸⁷

Tovarna je bila takrat na vrhuncu svojega razvoja. O tem pričajo obširna tovarniška in stanovanjska poslopja. Glavna stanovanjska zgradba s pročeljem na Zaloški cesti je imela pritličje in 2 nadstropji. Dolga je bila 34 sežnjev (okoli 65 metrov), široka pa 7 in pol sežnja (14 metrov). V pritličju so bili predprostorji z dvema širokima in svetlima kamnitima stopniščema, eno skrivno stopnišče v prvo nadstropje, prostorna obokana vratarska soba, 3 obokane kleti in 6 skupno 26 1/3 sežnja (50 metrov) dolgih in 3 1/3 sežnja (6 metrov) širokih obokanih skladišč z lesenim podom, od katerih se je eno moglo kuriti. Pritličje je imelo še 2 obokani, obširni svetli pisarniški sobi s pečmi in z železnimi vrati, poslikano in s kvadri tlakovano zakristijo in končno domačo kapelo, ki je segala skozi vsa nadstropja. Kapela je bila obokana in lepo okrašena. Dolga je bila 6 1/2 sežnja (12 metrov), široka pa 3 1/2 sežnja (6 1/2 metra). V prvem nadstropju je bilo 13 stanovanjskih sob, ki so vse med seboj komunicirale in imele več posebnih vhodov, dalje velika obokana kuhinja s shrambo in eno kuhinjsko sobo. Sobe so bile primerno visoke, imele so strop okrašen s štukaturami v obliki cvetlic; bile so deloma poslikane, deloma prevlečene z modernimi tapetami. Štiri sprednje sobe so imele parketiran pod, 2 drugi sta imeli kot marmor brušen terazzo na italijanski način. Okna in vrata so imela moderne okove. Peči so bile belo glazirane in so počivale s svojimi kovinskimi nogami na brušenih sadrenih ploščah. Sobe na zadnjo stran, 7 po številu, so imele zeleno glazirane peči na medeninastih nogah.

V drugem nadstropju je bilo razen dveh velikih svetlih delavnic še 7 sob z dvema kuhinjama.

Celo poslopje je bilo pokrito s strešniki, imelo je 2 strelovoda in na prednjem pročelju uro. Pri glavnem vhodu se je nahajal vodovod.⁸⁸

Podjetje je bilo za takratne razmere res imponantno. Glavno stanovanjsko poslopje spominja na patricijske palače v Ljubljani. Ljubljanski oblastniki so bili na to suknarno tako ponosni, da so ob priliki bivanja avstrijskega cesarja Leopolda II. v Ljubljani razkazali 2. septembra 1790

⁸⁴ Drž. a. LRS Deželna deska, roter Quatern št. 1. lit M 19 in lit R 15.

⁸⁵ Šorn, ljubljanska suknarna str. 83.

⁸⁶ Prim. Slokar, Geschichte der österr. Industrie str. 6 in 14.

⁸⁷ Drž. a. LRS Zapuščinski inventarji in mrliška knjiga šempeterske župnije.

⁸⁸ Intelligenzblatt zur Laibacher Zeitung No 3 od 19. I. 1816.

tudi njemu poleg javnih poslopij v mestu tudi to pomembno podjetje.⁸⁹

Suknarna je bila opremljena z najmodernejšimi stroji, kot je opisano v nekem poročilu iz leta 1793.⁹⁰

Drugo poročilo iz leta 1796 navaja, da je bila ta suknarna eno od redkih podjetij v celi Avstriji, ki je opravljala ves proces proizvodnje v svojih tovarniških prostorih do končne apreture in stiskanja. Zaposlovala je s predicami vred 1600 delovnih moči. Izdelovala je sukno vseh barv za Levanto, sukno na cenedski način za Bosno in Dalmacijo, sukno na padovanski način, serž v vseh barvah, volneno blago v vseh barvah na angleški in češki način, kakor tudi gladke in črtaste flanele. Celokupna produkcija je znašala letno okoli 77500 vatlov (čez 60.000 metrov). V Trstu je imela stalno asortirano zalogo. Za prodajo blaga je obiskovala tudi velesejem v Sinigagliji.⁹¹ Dobavljala je tudi sukno in *croisé* za vojaštvo.⁹² Komisijske zaloge je imela tudi v Zagrebu in v Senju.⁹³

Lastnik suknarne Janez pl. Desselbrunner je postal 16. julija 1794 ljubljanski meščan. Bil je tudi član »gouvernementa«, ki ga je imenoval Napoleon s svojo proklamacijo z dne 30. marca 1797. Dovzetan je bil za vsak napredek. Leta 1796 je kupila suknarna v Zagorju 1000 centov premoga, da bi ga uporabila za kurjavo namesto drv. Vendar se ta poskus ni obnesel, ker je bila prevoznina do Ljubljane mnogo previsoka.⁹⁴

Podjetje ni uživalo v poslovnem svetu popolnega zaupanja bržkone zaradi pretiranega razkošja njegovih lastnikov. Že v letih 1775 in 1777 so mu kreditirali, kot že omenjeno, le proti vknjižbi ali zaznambi na nepremičnine. Celo sami bivši lastniki so si zavarovali na isti način svoje ob izstopu izgovorjene vsote. Zaupali so bolj vrednosti nepremičnin kot uspehom podjetja v celoti.

Enako je postopalo štajersko vojaško monturno skladišče v Mariboru, ko mu je leta 1800 anticipiralo 10.000 goldinarjev za naročeno dobavo.⁹⁵ Bilo je pa tudi mnogo nezavarovanih dolgov.

Obdobje Napoleonovih vojn je postalo za suknarno usodepolno. K vsem težkim finančnim bremenom so se pridružile še posledice vojne. Vojaški pohodi, kontribucije, pretrgane prometne zveze, težave pri nakupu surovin in pri razpečavanju blaga, vse te okoliščnosti so spravile tovarno v obupen položaj. Podjetje je prišlo leta 1802 v akutno krizo.

Bilanca, ki so jo sestavili 4. junija 1802 Janez Desselbrunner in njegova prijateljca Jože Alborgetti in Andrej Malič, je izkazovala aktiva v

⁸⁹ Intelligenzblatt zur Laibacher Zeitung od 7. septembra 1790. Ta objava je imela velik propagandni pomen, kakor tudi naslednja notica z dne 19. IV. 1791 o obisku kneza Auersberga v tovarni, »kjer je ta veliki poznavalec in zaščitnik umetnosti občudoval njeno sijajno opremo«.

⁹⁰ Reisen von Venedig über Krain samt Bemerkungen 1793. Prepis v drž. a. LRS škatla trgovina in obrt.

⁹¹ *Allem europ. Journal*, Brünn 1796, 9. Band. Prepis v drž. a. LRS škatla trgovina in obrt. Iz istega vira izhaja očitno enak opis tovarne v *Adressbuch vom Jahre 1804* (Radice v Argo 1893 str. 77 sl.).

⁹² Drž. a. LRS, Deželna deska, roter Quatern No 2 lit K 6.

⁹³ Drž. a. LRS, Civilni sodni spisi B 402.

⁹⁴ Müllner, *Geschichte des Eisens in Krain* str. 430 sl.

⁹⁵ Šorn, *suknarna* str. 83 sl.

vrednosti 133.049 goldinarjev in pasiva že v znesku 206.130 goldinarjev. Primanjkljaj je znašal 73.000 goldinarjev, torej več kot so znašale primo loco vknjižene terjatve sorodnikov Janeža Desselbrunnerja v skupnem znesku 65.387 goldinarjev.

Da bi mogla tovarna nadaljevati z obratovanjem, je Desselbruner sklenil z Jožefom Alborgettijem in Andrejem Maličem 18. decembra 1802 pogodbo, s katero jima je odstopil celo podjetje in vso svojo ostalo imovino. Prevzemnika sta se obvezala, da bosta poplačala vknjižene dolgove do vrednosti nepremičnin, ostalim upnikom pa bosta predlagala 50% poravnavo, plačljivo po 7 letih v dveh letnih obrokih s 4% obrestmi. Ta poskus poravnave se pa ni posrečil. Dne 28. januarja 1803 je bil proglašen konkurz nad celokupnim premoženjem Janeža Desselbrunnerja. Vrednost aktiv je bila v omenjeni bilanci z dne 4. junija 1802 preoptimistično ocenjena. Po sodni inventuri z dne 6. septembra 1803 je bila znižana na 105.405 goldinarjev in se je zaradi tega povešala pasivnost na preko 100.000 goldinarjev.⁹⁶ Likvidacija konkurzne mase se je zelo zavlekla. Edino hiša v Ljubljani je bila prodana na javni dražbi že 10. avgusta 1805. Kupil jo je Nikolaj Lederwasch.⁹⁷ Mnogo več preglavic je delala upnikom prodaja tovarniških nepremičnin in naprav. Julija 1809 je bila nastanjena v teh zgradbah francoska vojaška bolnišnica.⁹⁸ Javna dražba za prodajo tovarne s stroji in napravami v cenilni vrednosti 39.032 goldinarjev razpisana na dan 7. decembra 1810, je ostala brezuspešna, kar je zaradi splošne stagnacije med francosko okupacijo razumljivo.⁹⁹ Naslednja dražba je bila razpisana na dan 18. marca 1816. Cenilna vrednost ki je bila obenem izklicna cena, je bila znižana na 29.301 goldinar, oziroma ločeno za nepremičnine na 25.012 in za stroje in naprave na 4.338 goldinarjev. Zaradi nepredvidenih ovir je bila dražba nepremičnin odložena za nedoločen čas, dražba strojev in naprav se je pa izvršila z delnim uspehom 18. marca 1816. Dne 1. aprila istega leta so bile prodane razne barve, železo, medenina, baker, deske, mizarske potrebščine, razne knjige, med katerimi so se nahajala mnoga izbrana dela in končno preostali stroji in naprave. Dražba nepremičnin je bila končno določena na dan 20. januarja 1817. Če se ne bi dosegla cenilna vrednost 25.012 goldinarjev, naj bi se jih prodalo tudi pod to ceno.¹⁰⁰ Na tej dražbi je kupil tovarniške nepremičnine za 8000 goldinarjev gostilničar Andrej Malič in napravil ondi vodni mlin.¹⁰¹ Ta mlin je prenehal že leta 1825, ko se je moral jez v zvezi z osuševanjem Barja podreti.¹⁰²

⁹⁶ Drž. a. LRS, Civilni sodni spisi B 402, Registratur-Repertorium des k. k. Landrechtes in Krain 1784—1799 in 1799—1815.

⁹⁷ Intelligenzblatt zur Laibacher Zeitung 1805 No 59, Mestni a. Ljubljana, Fabjančičeva knjiga hiš.

⁹⁸ France Kidrič, Zoisova korespondenca 1809—1810 str. 54.

⁹⁹ Intelligenzblatt zur Laibacher Zeitung No 72 od 27. XI. 1810.

¹⁰⁰ Intelligenzblatt zur Laibacher Zeitung No 3 od 9. I. 1816, No 22 od 15. III. 1816, No 25 od 26. III. in No 93 od 19. XI. 1816.

¹⁰¹ Drž. a. LRS ljub. a. fasc 32 1819/20, Deželna deska, blauer Quatern No 5 lit P. 24 in R. Andrejka, Kronika I str. 58.

¹⁰² R. Andrejka v kroniki I. str. 58 sl; Novice 1850 str. 71.

Po vsem tem gotovo niso prišle do kritja niti ogromne terjatve Des-selbrunnerjevih sorodnikov, ki so bile primo loco vključene na tovarniških nepremičninah.

V prejšnje stanovanjsko poslopje na Selu se je 1. julija 1825 preselila državna žrebčarna.¹⁰³

Suknarna na Selu je postala končno žrtev Napoleonovih vojn. V istem času se je zelo zamajala tudi mnogo večja državna manufaktura volne-nega blaga v Linzu, ki je krizo komaj prebolela.¹⁰⁴

Ljubljanska suknarna bi bila tudi brez Napoleonovih vojn gotovo propadla zaradi pretirane finančne velikopoteznosti in skrajno luksuz-nega življenja njenih lastnikov.

Ista usoda je zadela že prej razne velešpekulante. Matej Perr, ki se je udeleževal na raznih področjih pod zaščito izključnih privilegijev, je umrl leta 1762, nakar je bil otvorjen stečaj nad njegovim premoženjem. Velepodjetni tovarnar svile Jernej Čebulj je umrl leta 1763 in se je likvi-dacija njegove konkurzne mase zavlekla do leta 1818.

Razen suknarne na Selu je poskusil v Ljubljani svojo srečo z »manu-fakturo volnenega blaga« še neki Avguštin Müller okoli leta 1768. V svo-jem poročilu o napredku gospodarstva v letu 1769 omenja komerčni kon-ses, da se ta manufaktura stalno izpopolnjuje in da ne izdeluje le navad-nega pliša ampak tudi fine vrste blaga iz kamelje dlake, ki so se dotlej uvažale. Müller bi izkazal še večje uspehe, če mu ne bi primanjkovalo sredstev. Toda niti posojilo v znesku 2000 goldinarjev, ki mu je bilo do-voljeno leta 1770 iz komerčnega fonda, mu ni pomagalo. Leta 1773 je neznano kam izginil, ne da bi kaj zapustil, tako da je ostanek posojila v znesku 500 goldinarjev postal neizterljiv.¹⁰⁵

V kaznilnici v Ljubljani so postavili leta 1820 tkalnico sukna, za kar je bilo določenih 2864 goldinarjev 50 krajcarjev.¹⁰⁶ V svojem poročilu z dne 14. aprila 1834 navaja okrožno glavarstvo v Ljubljani, da ne obstaja na njegovem območju nobena manufaktura sukna.¹⁰⁷

Očividno pri tem okrožno glavarstvo ni smatralo za manufakture razne manjše obrate na Gorenjskem in na Notranjskem, ki so se nasla-njali na domačo obrt predenja ter tkanja, izdelovali in tudi razpečavali razno volneno blago in sicer navadno sukno, polsukno (mezlan) in loden, ki se je prodajal pod nazivom mezlan ali tržiški loden tudi v severne dežele.¹⁰⁸ Koci iz okolice Kranja in iz Kranja samega, izdelani iz goveje dlake, so se izvažali v Italijo in na Tirolsko. Med izdelovalci sukna po

¹⁰³ Intelligenzblatt zur Laibacher Zeitung No 40 od 18. maja 1821.

¹⁰⁴ Slokar n. a. m. str. 353.

¹⁰⁵ Drž. a. LRS Commerciale lit C No 2, lit G No 2 in lit 0 No 1.

¹⁰⁶ Drž. a. LRS a. Präsidiale 1820, No des Einreichungsprotokolls 57.

¹⁰⁷ Mestni a. Ljubljana fasc 20 1827—1835. Ivan Murnik ne navaja virov za svoje neverjetne in napačne trditve (die österreichisch-ungarische Mo-narchie im Wort und Bild, Kärnten und Krain str. 500 (Wien 1891), da je bila v Ljubljani v XVII. stoletju suknarna in da jih je bilo tu v XVIII. stoletju kar 14, od katerih je bila ena stanovska in je neka druga zaposlovala 1000 de-lavcev.

¹⁰⁸ Kees Stephan, Darstellung des Fabriks- und Gewerbewesens im österr. Kaiserstaate Wien 1819 II. 251.

sistemu založništva se je odlikoval posebno Janez Nep. Resman v Zgoši pri Radovljici, ki je zaposloval v štiridesetih letih 19. stol. okoli 80 ljudi. Toda ta podjetja niso bila kos konkurenci cenejših in boljših izdelkov tovarn na severu države, ker so carinske tarife iz let 1817 in 1819 proglašile promet z volnenim blagom v notranjosti monarhije (izvzemši Ogrsko, Solnograško, Dalmacijo, Istro, Trst in Reko) za prost vseh carin. Nič ni zalegel apel dr. Bleiweisa v Novicah (1843) »Zbudite se gorenjski suknarji«, »v diru časa utone, kdor z njim ne plava.« Ta panoga je še naprej nazadovala in volna se je izvažala.¹⁰⁹

LAIBACHER TUCHFABRIK

Die Tuchfabrik in Selo bei Ljubljana, betrachtet vom Standpunkte ihrer Ausbeutung durch kapitalistische Magnaten

Zusammenfassung

Der Verfasser schildert, wie im Jahre 1724 von den Ständen Krains gegründete privilegierte Tuchfabrik bis zu ihrem im Jahre 1747 erfolgten Übergang in den Besitz des Handelsmannes Weitenhiller fortwährend von privaten Spekulant^{en} abhängig war und zwar bezüglich des Ankaufs der Wolle sowie in Bezug des Verkaufes des Tuches an Private. Ihr ausschliessliches Recht (Privilegium privativum) schützt sie nicht vor dieser Ausbeutung, da die Stände über keine Fachleute verfügten, die das Unternehmen kommerziell fachmännisch leiten könnten. Vom Jahre 1725 bis zum Jahre 1734 hatte der Grosshändler Codelli das ausschliessliche Recht, die nötige Wole zu liefern, ihm folgten der war deshalb passiv, obwohl sie seit 1728 nicht nur für die Stände Krains sondern war deshalb passiv obwohl sie seit 1728 nicht nur für die Stände Krains sondern auch für jene Kärntens und Steiermarks das ausschliessliche Recht zu deren Tuchlieferungen für die Besatzungen der Militärgrenze hatte und sie für diese Lieferungen den doppelten Preiss bestimmte als für den Verkauf an Private.

Als die Fabrik in den Jahren 1736 und 1737 wegen Mangel an Wolle einige Zeit nicht in Betrieb war, kann es zu Ausschreitungen der Arbeiter. Es war dies die erste Widerstandsbewegung des industriellen Proletariats in Ljubljana, weil die Meister die hungernden Arbeiter misshandelten und verprügelten.

Wegen des schlechten Standes der Finanzen des Landes Krain verkauften die Stände im Jahre 1747 die Fabrik dem Kaufmann Weitenhiller. Diesem kam es zu gute, dass er vom Jahre 1754 an auch feine Wolwaren erzeugen durfte, da in diesem Jahre das ausschliessliche Recht der Wollenzeugfabrik in Linz auf Erzeugung feiner Wollwaren erlosch.

Weitenhiller verkaufte die Fabrik im Jahre 1762 an Valentin Ruard und Josef Desselbrunner. Seit 1777 war Desselbrunner der einzige Eigentümer der Fabrik. Durch Heranziehung der billigsten Arbeiterkräfte zum Spinnen und zwar der Sträflinge im Zwangsarbeits^hause und der Zöglinge der Spinn^{sch}ule in Ljubljana erreichte er, dass er im Jahre 1769 zweimal soviel produzierte als im vorigen Jahre. Seit 1792 war Josef Desselbrunners Sohn Janez Alleinbesitzer der Unternehmung. Im Jahre 1796 beschäftigte die Fabrik zusammen mit den Spinnerinnen 1600 Arbeitskräfte. Übertriebener Luxus der Eigentümer und das Bestreben, alle Verwandten auf Kosten der Fabrik zeit^lebens zu versorgen, wofür grosse Beträge zu ihren Gunsten auf die Fabriksgebäude intabuliert wurden, führten in der Zeit der Napoleonischen Kriege dazu, dass Janez Desselbrunner im Jahre 1803 in Konkurs geriet und damit die Fabrik ein trauriges Ende fand.

¹⁰⁹ Novice 1843 str. 93, Zontar, Zgodovina mesta Kranja str. 251, Kragl, str. 78, Bericht über die Ausstellung Klagenfurt XXXII in 129; Illyrisches Blatt 1820, Zgodovina Tržiča str. 310 sl. Bericht über die Ausstellung Laibach; Bericht der Handels- und Gewerbekammer Laibach für 1852 str. 21 in 74 sl.; statistično poročilo zbornice za trgovino in obrt za leto 1870 str. 312.